

МАРТОВСКИ И АПРИЛСКИ ДАНИ 1941. У БЕОГРАДУ

Наређење о строгој приправности дошло је изненада и нико од нас није знао због чега је све то. Од официра и подофицира ништа се није могло дознати јер су ћутали и понашали се веома тајанствено. Причало се да је то због скорашњег доласка немачке војске у Бугарску и ранијег у Румунију. Те две земље приступиле су пакту сила осовине и зато се помишљало да је то прави разлог јер се обе граниче с нашом земљом. Нормално је било тако мислити јер је Хитлер, до тога времена, окупирао скоро читаву Европу а сада је већ избио на источне и северне границе наше земље. Ако пође даље, очигледно је било да ће на нашу земљу. Друге разлоге ми нисмо видели због чега би иначе било строге приправности. У ствари, како било да било, ми већ неколико дана спавамо у гаражама, поред тенкова, на смену. Добили смо и убојну муницију.

То су, међутим, биле само слутње о строгој приправности. Праву истину дознао сам 26. марта после подне. Око четири часа дошао је Јово Станивук-вић, возач тенка из такозване помоћне чете. Понашао се као да је случајно наишао и тако одшета иза тенка а онда ме карактеристичним покретом обрва упита има ли кога у близини или у тенку. Знао сам да мисли на официре и подофицире. Када сам одречно махнуо главом, Јово ми приђе.

— Слушај — рече шапатам и са нагласком изузетне поверљивости. — Ти, можда, не знаш да се у граду припремају велике демонстрације против пакта.

— Не знам, ништа нисам чуо — рекох не кријући изненађење.

— Видиш — настави он још поверљивије — ствар је озбиљна и, по свој прилици, већ ноћас изићи ћемо на улице. Можда ће доћи и до пуцњаве. Ти си радник — нагласи Јово — и знај да ми не смемо проливати крв својих другова. Кад изађемо на улице, ако ти нареди да возиш против масе, ма ко то био, кључем по глави! А онда — напред, са масом! Ми морамо бити одлучни, а колико те познајем мислим да на тебе можемо рачунати. Морам сада знати је си ли ти спреман на ово што сам рекао? — заврши он чекајући одговор.

— Не брини! — одговорих одмах, без размишљања, како Јово не би помислио да се колебам.

— Знао сам — пљесну ме он по рамену и радосно се насмеја. — Тако, а сада идем да нешто не посумњају ако наиђу.

Када оде, почех да размишљам о наговештеним догађајима. Одједном, заплуснуше ме необична осећања. У глави ми се испреплиташе многе мисли и јавише необичне слике. Као да сам се однекуд нашао на многим познатим београдским улицама и угледао огромну масу света од које се не може проћи.

„Ми не смемо проливати крв својих другова“.

Чинило ми се да неко стоји поред мене и непрекидно понавља ове речи.

Помислих на револуцију, мада о њој ништа одређено нисам знао. Чуо сам да су људи тада подељени на беле и црвене, али никада нисам дознао по чему су једни овакви а други онакви. Такође сам чуо да се бели туку против црвених и обрнуто. Једино сам знао да су црвени за револуцију, а све друго било ми је, наравно, нејасно. Ипак, онолико колико сам знао било ми је довољно да одлу-

чно станем на страну револуције, чему је много допринео Крња кога сам упознао баш овде у војсци и који је много пута причао о револуцији и о Совјетском Савезу. Његове приче су ме опиле до те мере да сам зато одмах пристао на оно што је Јово наговестио. Зачудо, у томе необичном стању одједном ме је закупило нестрпљење јер сам желео да то, што сам ја замисљао као револуцију, почне што пре.

У све већем нестрпљењу почео сам мислити како ћу у одређеном часу да испуним оно о чему је Јова говорио. Ја сам возач водниковог тенка, а он је официр — потпоручник. Није био рђав човек, али ако ми нареди да возим против масе, заиста ћу га распалити кључем јер сам се тако пред Јовом обавезао. Знао сам да онда треба добро замахнути, а у тенку се то не може јер је скучен простор. И кључ за регулисање гусеница је велик, читава полуца, а тежак око пет килограма. Једним добрим ударцем може се располутити било чија глава.

Помислио сам да ћемо свакако бити у покрету кад настане тај тренутак, а да бих га распалио кључем по глави морам изаћи из тенка. Значи — тенк треба зауставити. Али, како? Ништа, угасићу мотор, као да је квар и тај тренутак ћу да искористим за решење читаве ствари, јер су се ти стари тенкови палили искључиво помоћу ручног покретача. После свега нашао сам да то и неће бити тако тешко остварити.

Спуштала се ноћ. Нешто касније, кад су донели вечеру, од узбуђења, разумљиво, нисам могао ни да једем. Пробрљао сам по порцији, захватио неколико кашика, а остатак просуо. После — легао сам на сламарицу, обузет истим мислима и кроз полуотворена врата гледао како звезде немирно поигравају на тамном небу. Очекивао сам да ће можда доћи Јово са још неким вестима али, уместо њега, изненада је дошла смена других возача. Колико ме ово разочарало, још више сам помислио да су некако официри дознали за ово што је Јово рекао па нас зато смењују. Нисам био у то сасвим сигуран јер смо се и претходних дана тако смењивали па је

можда и овога пута само редовна смена. Шта сам могао него да извршим наређење. Отишао сам са осталима у касарну.

Скоро целу ноћ нисам спавао. У пуном узбуђењу ослушкивао сам неће ли се чути каква пуцњава. Ноћ је међутим прошла тихо, много мирније него иначе. У жељи да сазнам шта је ноћас било у гаражама, почео сам да измишљам било какав разлог да одем тамо. Неочекивано наредник чете издаде наређење нама, возачима, да се одмах припремимо као смена. То ме је обрадовало и пошли смо одмах после устајања. Зачудо нисмо ишли у гаражу већ према Славији. Чим смо изашли на улицу, код Ауто-команде, видели смо друге војне јединице — пешадију и артиљерију, у некаквом борбеном распореду, и на улици, и у парку, око игралишта „Југославије“. Кад смо стигли до улице Франше де Переа, угледали смо наше тенкове распоређене око коњичког жандармеријског ескадрона. Возачи који су ноћас дошли овамо вратили су се у касарну, а ми смо заузели њихова места. Дознао сам да чувају жандарме да не изађу напоље. Ово ми је рекао и потпоручник, чему сам се много обрадовао, мада ме је и чудило откуда сад војска противу жандарма! Али, свеједно, главно је да се неко нашао да једном и на жандарме упери оружје. Да је то заиста тачно видео сам по томе што су циви топа и митраљеца окренуте у капију ескадрона, а кад сам ушао у тенк обрадовао сам се што је у топу била граната, а у митраљезу реденик.

Сунце је већ одскочило. Дан ведар и топао. Није прошло дуго како смо стигли, кад улицама изненада најбоше поворке. Учини ми се да су људи до сада били негде склоњени и чекали излазак сунца па да крену. Млекације су тандркале чезама и жене ишле са корпама на пијацу. Йуди пролазе и некако испод ока и подозриво, очигледно зачуђени, посматрају војску у необичном распореду. Све је тога јутра било много друкчије. Из споредних улица стадоше да навиру читави потоци света, слива-

Група манифестаната у Коларчевој улици 27. марта 1941.

Un groupe de manifestants dans la rue Kolarac le 27 mars 1941

јући се у голему поворку у Шуматовачкој улици. Чинило се да све то долази спонтано, само од себе, па се тако као случајно у поворкама појавише и заставе. Најпре југословенске, а затим пролетерске, црвене као крв. Заставе изазваше необично узбуђење, јер оне су најчешће весници нечег свечаног и посебног, а поготову црвене на које су жандарми увек кидисали као бикови. Међу заставама појавише се и транспаренти. Једна таква поворка ишла је према Славији. Гледајући све то одједном се тргох и помислих: „Па то је маса“ — и онда нагло и уплашено погледах у водника. Зачуђило ме кад сам опазио његову раздраганост и расположење. Заинтересовано је гледао поворку. Осетих олакшање кад сам видео да кључ не морам употребљавати, јер ствари иду сасвим другачије него што сам очекивао, нако ме је то још увек чуђило.

Из поворке која пролази зачуше се снажни повици учестало а затим наста врева кроз коју се, све јасније, пробијало скандирање. Неко је викао: „Доле Хитлер!“, а већина гласова је понављала нешто као: „Рат — пакт“, док мало касније нисам чуо сасвим јасно да вичу: „Боље рат него пакт“. Ови повици су сада били сасвим сложни, складни и громогласни а транспаренти и заставе су се њихали као да је читава поворка на некаквом броду кога заплускују латаласи. Опазио сам како људи ко-

рачају чврсто и некако војнички а успламтела лица су им преподобљена да је било тешко оценити је ли то огорчење или одушевљење.

Мало касније појавила се друга поворка која је личила на ону прву. Људи размахују рукама и скандирају, а они што носе заставе и транспаренте строго су званични. Опазих како на једном транспаренту пише: „Хоћемо народну владу“. Неко је викао: „Доле издајници!“ и при томе гадно опсова. Један други глас псује владу Драгише Цветковића, а мало затим њега заплускују и гуще многи други гласови који скандирају: „Боље гроб него роб“. Док скандирање тече складно, из поворке неко снажно повика:

— Живела Комунистичка партија Југославије! — Рекао је то узбуђено, а остали прекидају скандирање и одговарају на ову паролу.

— Живела Совјетска Русија — учинило ми се да виче исти глас, а кад се повици мало стишаше, онај исти поче да скандира: „Београд — Москва, Београд — Москва“...

Већ су одмакли према Карађорђевој парку кад сам чуо како су почели да скандирају: „Савез с Русијом! Савез с Русијом“. И тако одоше навише.

Пролази поворка за поворком па сам већ почео да се питам откудатолики свет. Замишљао сам како је тамо

у центру свакако велика гужва и мислио сам да је периферија остала празна и опустела.

Како је сунце одскакало тако је на улицама било све живље. После поворке најбоше и камиони, крцати људима, а све је било захваћено свечаним расположењем и револуционарним заносом. На камионима такође носе заставе и транспаренте и све то вијори и лепрша на топлем сунцу пролећа. Чују се звуци хармонике и песме. Видео сам мотоцикл са приколицом како се на њега начичкало толико људи да машина једва брекће, па чак ни они нису без заставе. Све је кренуло. Чак и рабацијска кола пуна, и коњ се сав ознојио. Пролазе и аутобуси градског саобраћаја са великим рекламним фирмама „Митић“, али не по уобичајеном реду возње већ по новом реду који су одредили догађаји.

Касније је наишла једна поворка и нешто су застали баш пред нама. Ваљда подстакнути тиме што нас виде, један из ове поворке је викао: „Хоћемо народну војску“, а други до њега је скандирао, надјачавајући остале гласове, „Војска с народом, народ с војском“. Остали околу увек су подржавали сваку паролу и чинило се да су људи толико занесени да би све што неко почне да виче прихватили некако аутоматски.

Из поворке се, одједном, извоји група и добоше до нас. Загледају стари „рено“, пуни усхићења. Видим на њима да им овај наш тенк изгледа велико достигнуће технике, јер свакако нису знали да су то стари француски тенкови, конструисани и произведени још у годинама првог светског рата, по чему је код нас у војсци и носио назив „рено — Ф. Т. 17“. Ниједна војска на свету ове тенкове више није имала у свом наоружању, а за ове људе, док га гледају и обигравају око њега, био је нешто изузетно значајно, ваљда зато што је наш, југословенски.

Међу придошлицама истицао се снажан човек, четрдесетих година, упадљив по бујним брковима.

— Што ти је војска, мој брате! — каже он са призвуком нежности и одушевљења, а онда на пречац додаде

оштро: — Ал' ћемо, бре, да бијемо Швабе! — И стеже песнице, очигледно спреман да се одмах потуче.

Док брка овако говори, кроз ону гужву прогураше се двојица и донесоше по неколико кутија цигарета и пун осредњи картонски послужавник колача, очигледно малочас купљених у посластичарници. Иза њих је дошао још један, носећи боцу вина и све ми то усрдано пружају.

— Узми, војниче, знамо ми шта је војска — каже.

Ја се браним и нешто реда ради, а и незгодно ми да узмем јер не знам шта ће поручник рећи. Погледах према њему а он прећутно одобрава. После тога узимам и трпам у тенк. Кад остали то видеше, они такође одоше и донеше још колача и цигарета.

— Много је, људи, шта ћу ја са свим овим?

— Ма, узми, војниче, ово је од срца, није ово из сажаљења. Узми, брате, само кад смо ово дочекали. Нека види Шваба шта је Србин! — каже један огорчено.

Мало касније поворка крену па се и ови око нас почеше разилазити. Брка повика колико га грло носи:

— Живела српска војска!

Један други као да се нечега сетно, поврати се према мени па поче да ме љуби.

Око подне све је било у истом темпу. Одушевљење је добило нове, још веће размере. Чинило се да је јутрос било извесног зазирања, страха и очекивања да би се могло догодити и нешто тешко, а сада је све то преброђено као да људи више верују сами у себе и као да су сазнали да могу много учинити. Док сам све то гледао, размишљао сам какав би овај дан изгледао да је војска кренула против масе. Можда би то био крвав дан, а овако — постао је дан одушевљења, одлучности и народ је показао много спремности да се бори за своју слободу и независност.

После подне неки од оних што су јутрос отишли према Славији враћали су се назад. Слушао сам их док причају шта се тамо догађало и шта су дожи-

вели. Описују гужву и огромну масу света која је у огорчењу навалила на немачки саобраћајни биро код Кнежевог споменика. Неки су ушли у просторије, поразбијали прозоре па кроз њих све бацали на улицу не гледајући да ли је столица, орман или писаћа машина. На улици су све то згрнули па преко те гомиле ставили немачку заставу са кукастим крстом и Хитлерову бисту и онда запалили. Један прича како нигде није било ниједног жандарма да „прави ред“, јер, како он каже, доста му је њиховог реда и наглашава да је њихова срећа што их није било, јер би им ребра добро наместили.

Други су причали, онако како који наилазе, да су присуствовали зборовима и митинзима тврдећи да су на њима говорили комунисти, а то су закључили по томе, јер кажу да само они могу тако паметно и разборито да говоре. Чуо сам како причају да је на Теразијама и код Споменика играно коло тако велико као никада досада. Сви су били одушевљени и очигледно узбуђени а сами кажу да је то најбурнији дан у њиховом животу и још увек им се чини као да су ово сањали и да то никада неће заборавити.

Подне је већ давно одмакло и сунце је падало ка западу кад се недалеко од нас, пред Караборђевим парком, створила гужва. Пола сата касније, пошто је гужва ишчезла, дознали смо шта је било. Наишао један аутомобил са дипломатском регистрацијом. Неко је рекао да су то кола немачког посланства и само толико је требало па да маса закрчи пролаз а неким случајем ту се нашао гомила коцки за поправљање улица. Неки су дохватили коцке и час посла сва стакла на аутомобилу су цикнула, а ни каросерија није много боље прошла.

Огорчење се код појединаца граничило са избезумљеношћу према свему ономе што је немачко.

Када је почео да пада први сумрак могло се видети како је маса уморна и малаксала од свега онога што су чинили тога дана.

То је био одговор Београда на политику ондашње владе, а и одговор Хит-

леру на све што је чинио по Европи, спремајући се да и Југославију прикључи пакту сила осовине.

Када је пала ноћ, улице су опустеле и како је време даље одмицало тако се све ређе могао видети понеки пролазник. Негде око поноћи потпоручник ми рече да иде у улицу Франше де Перса да обиђе она друга два тенка из вода.

— Ти ући у куполу и пази да жандарми не пођу напоље — рече и показа према капији ескадрона.

— А шта ћу ако пођу? — упиташ збуњено.

— Позови их да се врате.

— А ако неће?

— Упозори их да ћеш пуцати.

— Да пуцам? — упиташ зачуђено.

— Ма, неће они ни поћи, кад су целог дана били мирни, али ако покушају, пуцај! — одговори одлучно потпоручник.

— Је ли ви то озбиљно кажете, господине потпоручниче? — проверавао сам још једном примљено наређење.

— Да, да, нема шале, пуцаћемо! Не бој се, море — рече он на такав начин као да му се чини да сам се уплашио. Затим оде.

Београд је сутрадан опет почео да живи уобичајеним животом. Људи су отишли на своје послове, саобраћај је текао нормално. Ми смо још били на својим јучерашњим местима распоредени по улицама. Чинило се да је то једини видљиви траг јучерашњег дана а онда смо се и ми негде иза подне вратили у касарне.

Ни о чему се међу нама није толико говорило колико о неизбежности рата. Већ по неком овешталом правилу и војничкој традицији сваки обвезник је као нешто природно очекивао позив за своју ратну команду. Мало је било оптимиста или лаковерних који су помишљали да би Хитлер могао мирно да прими догађаје. Да Хитлер није окупирао читаву Европу налазећи увек разлог и „кривицу“ неке земље због чега ће је напасти, можда би се још и могло пове-

ровати да ће све то проћи без већих последица. Али Хитлер се осилио па се ни пред чим није заустављао. Присуство његових трупа у Бугарској, Румунији и Мађарској није било ништа друго него само једна окупација, јер он је одмах у тим земљама себи потчинио све материјалне и људске резерве тих народа. То уосталом потврђује и напис у *Политици* од 8. марта где се каже да је у Бугарској извршена милитаризација железничког и поморског особља.

Читав свет је већ одавно био у ратном вртлогу. Ниједан народ није више био сигуран нити ма чиме обезбеђен од фашистичке најезде. Да смо и ми нареду сводило се тако рећи на питање дана, а било је довољно и оно што се знало и видело, па да се донесе такав закључак. Нешто по каквим таквим војним припремама, нешто по поступцима богаташа и оних који су по своме положају могли имати сигурнија обавештења могло се закључити да је рат неизбежан. У људе се упорно увлачило осећање страха и панике што увек настаје када се човек осети беспомоћан.

На теретној железничкој станици све чешће су се виђали људи како доносе разне бале и друге веће пакете шаљући их у унутрашњост, негде у села код родбине или познатих. После су ти исти људи седали на возове и аутомобиле и губили се у одређеном правцу, у души са олакшањем, као да је само то требало чинити па је све решено и спасено. Најмање их је одлазило на север, јер су са те стране већ озбиљно дували ратни ветрови. Путевима су се виђали камјони натоварени свим и свачим како јуре у унутрашњост Србије, наравно оних који су имали новаца да их плате. Све је то личило на оно „спасавај се како ко може и зна“.

Тих дана у Ауто-команди могло се свакодневно видети пуно цивила са моторним возилима како чекају на ред да им комисија прими возило што је пало под удар војне реквизиције. По круговима касарни мували су се резервисти — обвезници, људи различитих година. Нова сивомаслинаста униформа, још крута и наборана, незграпно им је стајала и чинила их по мало ружни-

ма, а при пролазу поред њих ширио се тежак и опор задах нафталина. Многи су још увек били некомплетни. Један добио шињел а остало нема, па распасан и незакопчан није више ни цивил ни војник. Други само са цокулама на ногама и шајкачом на глави, а осталу опрему немарно стрпао испод мишке, јер му је велика или мала па чека да руковалац набави нову како би могао заменити за оно што одговара његовој величини. Има их и са развезаним цокулама, јер изгледа нема везица. Безвољно се вуку као осуђеници који треба да издрже неку тешку казну.

Падају у очи они око капија и ограда што разговарају са забринутим женама. Брига се огледа и на лицима обвезника. Свакако разговарају о породици и шта ће са децом кад он оде на фронт. Није лако оставити породицу да се сама бори са недаћама и тешкоћама које рат увек носи собом.

И у новинама се могло наћи написа који су наговештавали неминовност рата. У неколико последњих бројева демантује се лажно писање стране штампе и извештаји радио-станица о томе како се код нас злостављају Немци и друге мањине.

Трећег априла изашла је уредба о војној дисциплини, а 4. априла овакво објашњење:

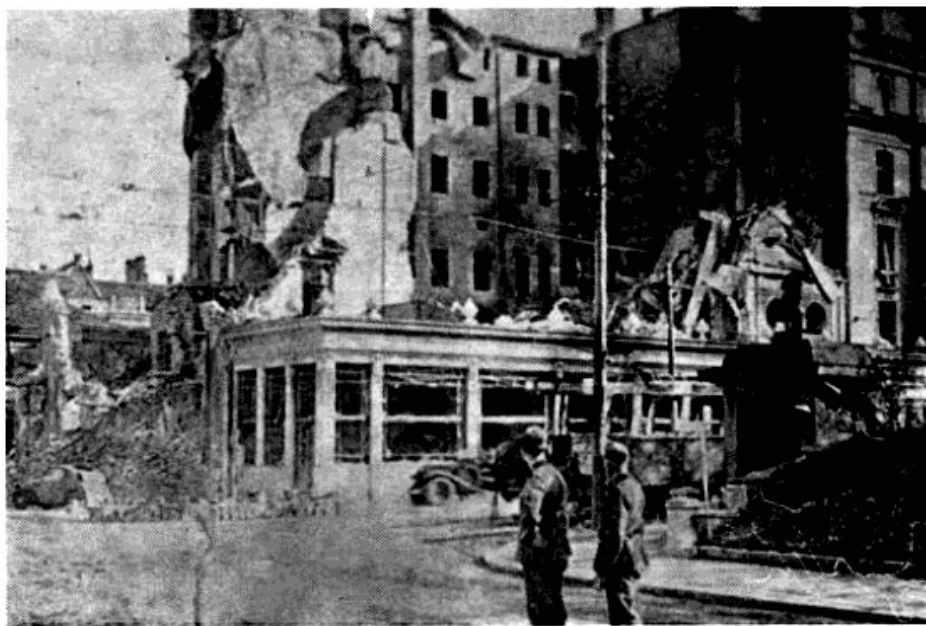
„Београд, Загреб и Љубљана биће проглашени за отворене и небрањене градове у случају ратног стања“.

И тако је све то ишло у некаквој журби и не баш сјајним припремама.

Нас неколико возача тенкова привремено смо се налазили у Београду у Аутокоманди, где смо дошли ради техничке обуке регрута. Чета нам се налазила у Скопљу у мобилном стању још од јесени 1940. године кад су Италијани, ратујући са Грчком, бомбардовали Битољ. Обука регрута је обустављена. Они су се припремали некуда за унутрашњост. Наредено нам је да се и ми такође припремимо за повратак у нашу чету као што то већ свако треба да се нађе, у таквим временима, у својој јединици.

Немци у Београду
20. априла 1941. раз-
гласају разрушени
град (Војни музеј
ЈНА у Београду)

Les Allemands à Bel-
grade le 20 avril 1941
visitent la ville ruinée
(Musée militaire de
l'Armé Yougoslave)

Очекивали смо још само неке обвез-
нике који, такође, треба да побу са
нама у Скопље. Док смо их чекали, ко-
ристили смо гужву, па нас по цео дан
није било у касарни. Луњали смо по
граду, без дозвола. Дођемо око подне
на ручак, не толико због ручка, јер смо
у вароши имали пријатеља и познани-
ка, где смо увек могли да ручамо, али
смо се прибојавали да нас не потраже
због каквог наређења, а дисциплина је
дисциплина, па да се ипак нађемо на
месту. И тако сваког дана без нарочи-
тог реда а увек у стању некакве неиз-
весности.

Најзад, ставише нас под команду
поручника Милана, који је био водник
у нашој чети у Скопљу, а тих дана је
дошао по нас кадровце, по резервисте
и неку опрему. Кад су се резервисти
окупили било нас је, што њих што нас,
нешто око двадесет.

Вршене су последње припреме за од-
лазак. Касарне су се празниле, а наш
полазак одређен је за 6. април, у неде-
љу, па смо зато 5. априла увече прешли
у школу на Дедињу да преноћимо.

*

Када је поручник Милан синоћ пу-
стио неке резервисте, Београђане, да
преспавају код кућа рекао им је да ју-
трос до осам сати морају доћи. Ми смо
по обичају устали пре шест сати, па
како је до покрета било још доста вре-

мена, неки Васа резервиста, доброћудан
човек, позва ме да одемо до оближњег
бифеа на ракију.

— Слабо ја пијем, Васо, али ћу ти
правити друштво — не могах га одбити,
па побосмо.

Васа наручи два чокања. Тек што
отписмо по гутљај, кад напољу зачујаше
авиони, а мало затим проломи се неко-
лико јачих детонација. Васа ослушну
па рече:

— Ови вежбају — мислио је на ваз-
духопловце, јер је војни аеродром био
одмах преко Саве, у Земуну.

— Изгледа — одвратих равнодушно.

Таман Васа заусти да још нешто ка-
же, кад одједном злослутно запишташе
сирене, надјачавајући буку авионских
мотора. Истовремено, негде у близини,
као да удари гром. Васа скочи са сто-
лице.

— Рат... бомбардовање! — повика
стравичним гласом.

Кроз кичму ми прође струја и за-
дрхтах од узбуђења. Истрчасмо напоље
не плативши ни ракију и појурисмо
према школи. И даље се чула бука авио-
на мада их још нигде нисмо видели.
Васа изненада скрену у једну башту а
ја за њим. Гледајући плаво небо кроз
још неолистале гране, одатле из баште,
угледах ескадриле авиона како лете пре-
ма Топчидеру. Од њихових трупина
откидали су се комади падајући на ни-

же, а одмах сам знао да су то бомбе. У то сам се уверио већ следећег часа кад негде око гардијских касарни у Топчидеру наста грмљавина. Кружили су и даље над Топчидером а испод њих су се с времена на време проламале учестале детонације. Одједном начинише круг и побоше према нама. Страховао сам да ће исто тако и овде сручити бомбе. Али они пробоше, па мало затим нестадоше у огромном јату доле изнад града где се чини да их има на хиљаде. Кад сам их неколико видео ужаснуо сам се и нисам могао да не гледам шта раде. Извијају се као стрвинари кад се над лешиним отимају око већег комада плена. Одоздо из града ужасно грми, урличе и тутњи, а испод авиона дижу се силни стубови дима и прашине.

Тако је то трајало док су авиони тукли ваљда читавих пола сата, а онда се одједном, као да их ветар одува, изгубише према Панчеву. Ми смо одозго, са висине, све то лепо видели.

— Брже у школу! — трже ме Васа из размишљања.

Само што утрчасмо у школско двориште, кад поручник Милан нареди да одмах идемо у Ауто-команду, где смо из једне гараже имали да узмемо митраљеске реденике и муницију, што је иначе тога јутра при поласку требало да натоваримо. Шофер, неки Супанић, возио је вратоломном брзином при чему се камион криво час на једну час на другу страну. Таман стигосмо код БСК-овог игралишта кад поново долетеше „штуке“, а ми поскакасмо из камиона и растурисмо се около.

Лежећи у заклону, гледао сам како одоздо из вароши бежи огромна маса света. Паде ми у очи како су неки обучени онако како су и спавали, јер је била недеља па је свет, наравно, дуже спавао.

Како само избежумљено гледају, а сви су задихани од помавне јурњаве.

Као да неповратно одлазе из града, свашта вуку са собом: ћебад, јоргане и незграпне јастуке, неко носи хлеб под мишком, а жене корпе са оним што су купиле на пијаци. Један дечак носи кабез са птицом.

Кад се авиони приближе настане права паника а сваки се понаша како мисли да је најбоље. Једни одмах лежу где се затекну, други унезверено гледају у небо па тек онда јуре као сулуди.

„Лези, не мрдај“ чују се повици, док деца плачу, а жене вриште па то ствара још већу пометњу.

Видео сам човека како носи двоје мале деце. Мајка је сигурно поранила на пијаци, где ју је све ово затекло и ко зна где је сада.

Шта бих још све видео, не знам али авиони одоше те ми поскакасмо у камион и одјурисмо у Ауто-команду. Таман смо стигли и почели да товаримо, кад поново забрујаше авиони. Истрчасмо напоље кад изнад круга Ауто-команде угледах неколико „Штука“ како лете у круг једна за другом. Одједном, једна од њих стрмоглаво се обори на ниже, тачно изнад наших глава. Од страха залепих се уза зид гараже. „Штука“ је још увек јурила и како се нагло примицала тако је бивала све већа. Право чудовиште. Одједном, кад сам мислио да је оборена и кад је већ била сасвим ниско, из њеног трупа излете огромна бомба, а истог часа „штука“ се наглим трзајем изви и полете навише. Од страха зажмурих и још више се прилепих уза зид као да ће ме то спасти, а одмах затим проломи се страшан тресак са леве стране. Кроз ваздух је нешто зујало, а од прашине и дима ништа се није видело.

Док сам се спремао да некуда одатле умакнем, угледах другу „штуку“ како се из оног њиховог круга одозго окомила наниже. Чинило се да спаса нема. Јурила је фантастичном брзином и добро сам чуо како урличе неком страшном сиреном. Није се имало времена никуда бежати, јер је то могло бити скоро опасније. Као и она прва тако се и ова друга страховито повећавала како је силазила на ниже, и док дође отприлике на исто одстојање као и она претходна, и она испусти бомбу па се затим проломи грмљавина. Земља задрхта и просто сам осетио како поскочих. Уши су чудно звониле, а дим и прашина штипали су за нос — љуто и опорно.

Аграрна банка (сада зграда Централног комитета СКЈ) после бомбардовања априла 1941. (Војни музеј ЈНА у Београду)

La Banque Agricole (actuellement immeuble du Comité Central du PCY) après les bombardements du 6 avril 1941. (Musée de la Ville de Belgrade).

Страхујући од следеће „штуче“ механички појурисмо иза угла, кад тамо — ужас!

Међу рушевинама угледасмо како леже мртви војници. Истовремено из оне прашине истрча војник кржаве главе.

— Ко има завој, дајте ми завој! — викао је, држећи се крвавим рукама за главу.

Мало затим груну још једна детонација. Ваљда су изручили све бомбе; авиони се одједном изгубише. Искористили смо тај прекид, па потоварисмо остатак опреме и са олакшањем одјурисмо пут Дедиња а право је чудо како нам камион у читавој тој гужви није погођен или оштећен.

Чудно, али ми смо на Дедињу тога дана били у изузетно повољном положају, јер овде скоро уопште нису бомбардовали, мада су нас скоро читавог дана, у једнаким временским размацима, непрекидно надлетали. Тако је око три сата долетео опет један огроман талас, а то је био ко зна који по реду. Бомбардовали су тако жестоко као да су тек почели. Колико год смо могли, пратили смо сваки покрет авиона, а највише у страху да не дођу и овамо.

— Падобранци, бацају падобранце — изненада је неко почео да виче.

Кружећи очима по небу угледасмо тамо, недалеко над Београдом, од при-

лике у правцу Душановца, како се њише велика печурка белог падобрана.

— Дај пушке. Изнесите тешки митраљез да их тучемо! — наређивао је поручник Милан.

У ствари, засад се видео само један падобранац па смо га пажљиво пратили. Брзо се спустио и био је далеко за габање, а затим онде где је сишао одједном се диже огроман левак црног дима. Земља чак овде код нас задрхта, а прозори на школи чудно зацврчаше.

— Ух, ух — разочарано узвикну поручник Милан — све ће разорити јер то су тешке бомбе.

— А зашто их бацају падобранима — упита неко.

— Да се не зарије дубоко у земљу, јер су тешке сигурно 1.000 килограма, па је тако разорно дејство веће — зналачки објасни поручник.

Тако су се налети смењивали, а тиме је и дан споро пролазио. Пред залазак сунца, кад авиона није било, нас неколицина изађосмо на терасу школе, одакле се Београд нарочито лепо видео. Сивосмеђа прашина притискивала је град, кроз који су се пробијали овде и онде већи и мањи пожари и стубови црног дима. Чинило се да Београд догорева, тињајући, и да улице више не постоје, као да су засуте срушеним вишеспратницама и све претворене у безобличну гомилу. Како је тешко

гледати познати град у коме сам живео, где се сада дими разорен. Помислих да су сигурно сви градови куда су Немци прошли тако порушени и спаљени, када су од Београда ово начинили само за један дан.

Размишљајући раније о рату, увек ми се по глави мотао замишљени фронт, ровови, земунце, стрељачки стројеви, распрскавање граната са левкастим разбацивањем земље и челика од којих изгинули војници леже у блату и уопште тако нешто, а ово што сам тога дана видео није личило на рат већ на некакво језиво, незамишљиво разбојништво.

Најзад, пао је мрак. Из града су пристизали резервисти, који су још јутрос требало да пођу, али их је бомбардовање спречило. Један омален, црн, сувоњав, мислим да се звао Перић, сав утучен причао је о страшном призору у Караборђевом парку. Тамо је још раније било ископано склониште, обичан ров покривен гредама а преко њих набацана земља која је извађена из рова. Сећам се како је то склониште у парку личило на омањи брежуљак, а није било баш тако ни мало, јер је у њега могло да стане око стотину људи.

Кад су долетели први авиони, спасавао се како је ко знао и умео, па је свет из најближе околине појурio и зачас су напунили склониште да се тешко дисало. Многи су знали да склониште није баш тако сигурно, али су рачунали да је боље и то него остати у кући, где их може побити и разорена конструкција зграде. Међутим, кад несрећа дође, она иде једна за другом, па се тако и у ово склониште сручила бомба од неколико стотина килограма. Својом тежином као од шале просвирала је земљу и греде, сишла међу људе и експлодирала.

После тога, где је било склониште зјапила је огромна рупа као вулкански кратер, оближња стабла извађена из корена, а све заливено људском крвљу. По парку искомадани људски лешеве, жене и деца. Негде се види рука, негде труп, по неки комад одбачен на дрво па виси преко гране, а између тога исцепани комади одеће.

Сви који су дошли из града причају о страхотама. По улицама лешеве људи, мртви коњи запрегнути у млекацијске чезе. Излози по радњама поразбијани, а роба разбацана по тротоарима. На коловозима шикља вода из разореног водовода, смрад се шири из канализације, висе искидане жице телефонских и електричних каблова, срушене куће закрчиле пролазе и, просто невероватно — да се тако, и толико, може разорити за један дан.

Кад је пала ноћ и кад смо се припремили за покрет, изађосмо преко Бањице на авалски пут; иза нас је остао Београд без гласа, без живота, без уобичајене градске вреве. Док смо одмицали, често сам се окретао не би ли као некада угледао мноштво сијалица како по граду жмиркају и трепере, као да се пале и гасе.

Све је било узалуд јер се у Београду те вечери није упалила ниједна сијалица.

Али град је ипак био осветљен!

Док смо замицали иза Авале, над срушеним градом видело се зажарено небо.

*

Десет дана касније пошто је у Сарајеву нашу групу затекла капитулација, пресвукао сам се у цивилно одело и возом се вратио у Београд.

Кад сам изашао пред београдску станицу, скоро нисам могао да препознам околину како је опустошена. Није било уобичајене вреве и буке. На излазу нема носача да нестрпљиво нуде своје услуге, а црни чистачи ципела, што четкама клепећу по сандуцима, да би скренули пажњу на себе, ишчезли су са углава. Није било ужурбаних путника, нити су их аутомобили, продорним писком сирене, упозоравали, нити су се чули трамваји како тандрчу точковима и раздражујуће шкрипе кочницама. Није било ни уличних продаваца да се надвикују, нудећи робу. Са рушевина и згаришта лаки поветарац, с времена на време, запахњује мирисом чађи, негашеног креча и тек ископане иловаче.

Осећао сам страх као да сам зашао негде у забрањени простор, а истовре-

мено сам се питао где су Немци. На читавом простору око станице не видим ни једнога, па ми паде на памет да су се можда посакривали иза углова и по рушевинама и чекају да нас похватају. Идем обазриво и хтео бих да прођем нечујно и неприметно. Упутио сам се према Балканској улици. На првом углу, с десне стране, где је до скоро био хотел „Петроград“, сада стоји безоблична гомила рушевина и згаришта. Около, по коловозу тротоарима и травњацима, зјапе велике рупе кратерског облика, а оближњи електрични стубови изрешетани парчадима бомбе. Са њих висе скидане електричне жице. Сада је овде тишина, а сећам се како је 6. априла грмело и све се димило, што од прашине што од пожара.

Када сам дошао до Гепратове улице, с десне стране Балканске улице пружио се дугачак низ рушевина и згаришта где су, једна до друге, некад биле абацијске радње. Овде ме је запахнуо јачи задах сагореле чамовине и чоје. Недавно сам гледао пред овим радњама извешане абацијске рукотворине: обичне сељачке гуњеве, радничка одела и плаве антерије које су носили богатији сеоски момци. Сетио сам се како ми је мајстор после две године шегртовања, у једној од ових радњи, купио одело од поштанске чоје па сам се у њему некако стидљиво осећао јер да сам имао поштанске знаке и капу, лично бих сигурно на поштару и жив не бих могао остати од других шегрта. Пролазећи даље, заобилазио сам закрчене тротоаре и велике рупе на улицама, а нарочито сам пазио да не дотакнем скидане електричне жице, верујући да у њима још увек има струје. Свуда се осећао онај исти смрад чађи и љуте прашине од издробљеног материјала. Кад год погледам у коју рушевину, ухвати ме страх и све мислим — угледаћу мртве руке или ноге. Колико сам страховао од тога, толико сам зазирао од Немаца, а још више сам се чудио како их нигде нема. Очекивао сам да ће их бити пун град. Тако сам стигао до Крунске улице и тек тада угледао Немце. Хтео сам да се вратим, и да их заобиђем, али је било већ касно јер сам био тако близу. Њих неколико

чували су групу наших војника који су радили на рашчишћавању једне рушевине. Обазриво сам пролазио поред њих и са неизмерном тугом гледао наше војнике, размишљајући како су за кратко време постали немачки робови. Били су у униформама, али без опасача и оружја, што је у овим приликама деловало понижавајуће и јадно. Поред њих стоје немачки војници, надменог држања, и учинило ми се као да се намерно тако држе, као да су предодредили да они буду стража а ми робови. Жао ми је било тих војника и уносио сам се у њихова осећања. При том помислих како бих се ја осећао да сам један од њих и још да прође неко од познатих и да ме тако сажалјиво гледа. У таквом положају видео сам велико понижење и убијено свако људско достојанство, па сам размишљао да човек не треба дозволити да буде роб па макар га то и главе коштало.

Ускоро сам стигао до Каленићеве пијаци. У једној пекари угледао сам велике беле хлебове. Застао сам и појудно их гледао, не знајући да ли се продају. Двоумио сам се јер сам пре рата слушао да се у Немачкој даје све на некакве карте, па су се зато Немци туристи (пета колона) ишћућавали кад су видели да код нас можеш купити колико зажелиш, само ако имаш новаца. Мислио сам да су то и код нас одмах завели. Био сам гладан па сам ипак ушао у пекару.

— Може ли се добити хлеба? — стидљиво сам питао.

— Може, брате — рече пекар са призвуком чуђења.

— Дај ми два килограма — рекао сам журно.

Пошао сам Приштинском улицом и упутио се код чика Илије. Још у возу одлучио сам да одем код њега. Пре одласка у војску код њега сам радио, а по старом обичају они који одслуже рок враћају се код старих послодаваца, који су их по неписаном правилу запошљавали. Чика Илија је, иначе, био ретко поштен и добар човек, стари ратник са солунског фронта. Много се обрадовао кад ме је видео, а био је веома

љут због свега што се овако бедно завршило. Видео сам да је увређено његово ратничко достојанство.

Е, мој брајко, — рекао је љутито и огорчено — зар је нама било лакше четрнаесте и петнаесте. И онда је навалила сила, ал' се нисмо дали. Ишли смо и борили се, а види, бре, ово за петнаест дана готово. То је издаја, а за то се иде уз колац. Све се то изопачило и нема стида и образа! — презриво је отпљунуо.

Испричао сам му како смо лутали, тражећи чету и како смо изненада настрадали на Немце, а он се ужасавао, не могавши да схвати такво расуло. Рекао је да би он пола официра пострељао и при том претећи подигао штап који је редовно носио.

Већ истога дана осетио сам да сам у заробљеном граду. Немци су одредили полицијски час, дозвољавајући кретање улицом од 6 ујутру до 18 часова увече. Још ни сунце не забе, а улице опусте. Кроз прозоре и преко авлија, или ограда, могло се чежњиво и утучено провирити на улицу, а прелазак преко те линије значио је смрт, што су Немци и објавили својим наредбама. Чим настане полицијски час, на улицама се појаве немачке патроле. Иду по три војника, утегнути опасачима са сивосребрнстом гајком на којој око кукастог крста, пише: *Gott mit uns*, а ти опасачи закачени су на блузама за некакве сјајне кукке. На главама имају шлемове испод којих им се види мали део лица а све је друго оклопљено. Око врата им висе машинке, које десном руком држе за кундак а левом за оквир спремни да је сваког часа употребе. Такође на врату висиле су им, од белог метала, ланцем причвршћене плоче у облику полумесеца или као пресечена кифла уздуж, на којима је писало „Фелд-жандармери“. Наилазак ових патрола и њихово злокобно трапарање поткованим чизмама увек је доносило немир и црне слутње. Кад они пролазе, свет се најрадије уклања с прозора, са капија, па чак и из дворишта да им се не набе на оку, јер ко зна шта им онако људима може пасти на памет. Исто тако, кад настане полицијски час, појављивале су

се и моторизоване патроле. Од њих је страх некако био мањи јер просто пројуре.

За неколико наредних дана то више није било необично. Право је чудо како су то људи схватили, а мислим да их је на то натерао страх, претња и суровост Немаца. Сваки је водио рачуна да побе према кући толико раније да га полицијски чак не затекне на улици. Каснијих дана Немци су ипак помакли полицијски час до 19 часова увече, а још касније и до 20 часова, па је већ по томе Београд лично на заробљенички логор који живи према вољи Немаца. Излазиш у шетњу кад они одреде и враћаш се опет према вољи Немаца.

Да је Београд заробљен град могло се видети на сваком кораку. После неколико дана у пекарама је нестало белог хлеба а наместо њега појавиле су се велике плоче жуте проје подједнако горке и киселе, колико гњецаве и опоре. Другог хлеба није било, па су људи куповали оно до чега могу доћи. Колико пута сам појео кору, а средину сам бацио. Пијаце су зјапиле пусте, а није се могло наћи ни меса ни масти, цигарета и бакалских артикала. Но, ипак, многи ови артикли могли су се набавити али испод руке, и то колико хоћеш. Наравно, цене су биле куднкамо веће, а таква роба добила је одређен назив и звали су је „штука роба“. То је дошло отуда што су за време бомбардовања, они који су увек спремни да лове у мутном, залазили по радњама и развлачили све до чега су могли доћи, а нарочито из разрушених радњи. Могло се купити шећера, кафе, масти, цигарета, штофова, обуће, јувелирских предмета, једноставно свега што је опљачкано. Ово су користили и неки трговци, па су посакривали затечене количине робе и продавали их што су најскупље могли.

Ако се у неким радњама и затекло робе, то су Немци плачкали безобзирно и најбезочније. Слушао сам где људи причају како Немци дотерају камион пред радњу па све покупе, а оставе извесне ситнице па кажу свету, који се обично ту окупи, да узима свак коме шта треба. Људи се одмах не досете провокацији већ помамно навале, а

An die Bevölkerung Belgrads.

Seitens der deutschen Wehrmacht häufen sich die Klagen, dass die Zivilbevölkerung im Verkehr mit deutschen Offizieren und Soldaten, die ihnen zukommende Achtung und Ehrerbietung nicht erweist. Insbesondere zeigt sich immer mehr, dass ein grosser Teil der Bevölkerung im Passantenverkehr keinerlei Anstalten macht auszuweichen, sondern oft in frecher Weise den Weg versperrt.

Die Kreiskommandantur macht die Bevölkerung darauf aufmerksam, dass künftighin gegen Verstösse obiger Art mit aller Strenge vorgegangen wird.

Belgrad, im Mai 1941.

Kreiskommandantur

Становништву Београда

Од стране немачке оружане силе све чешће су жалбе да цивилно становништво у односу са немачким официрима и војницима не показује њима дужну пажњу и поштовање. Нарочито се све више примећује да један велики део становништва у пешачком саобраћају не показује нимало склоности да се уклони него често на дрзак начин препречава пут.

Крајскомандантура упозорава становништво да ће се убудуће против иступа ове врсте поступити са свом строгошћу

Београд маја 1941 г.

Крајскомандантура

Упозорење становништву Београда од стране Крајскомандатуре од маја 1941. (Музеј града Београда)

Avis à la population de Belgrade par le Kreiskommandatur, publié en mai 1941. (Musée de la ville de Belgrade)

Немци се измакну па се са стране смеју и фотографишу како би после приказали „балканске дивљаке“. Једном сам гледао такву пљачку. Случајно сам пролазио поред Студентског дома, кад сам угледао на углу Стишке улице Немце пред једном радњом. Била је затворена. Баш кад сам наишао, један Немац узео машину за бушење гвожђа и врти браву како би попустила. Ништа се није обазирао на свет који се купи већ упорно буши док није отворио. Отишао сам

када су почели да износе и трпају у камион. Нисам сачекао да видим како ће сликати јер сам их ужасно мрзео.

Сваки дан је нечим означавао да смо у заробљеном граду. Према Јеврејима и Циганима завели су посебно драстичне мере. Јевреји су око рукава морали да носе жуту траку на којој је писало „Јеврејин“, а на леђима и са предње стране на грудима ознаку два троугла са истим натписом. Посебну наредбу су издали 3. јуна о Јеврејима и

Циганима, према којој они не могу бити никакви чиновници, адвокати, лекари нити се смеју бавити било каквим јавним пословима. Том наредбом забрањено им је улажење у кафане, биоскопе, позоришта, купатила и на многа друга места где обичан човек залази. На свим трамвајима Немци су написали Für Juden verboten, што је значило: „За Јевреје забрањено“. Због свега овога Јевреји су изгледали ужасно убијени и изазивали су најболније сажаљење, а морали су сваког дана да се јављају посебној немачкој команди која се налазила у згради Пожарне команде.

У тој наредби Немци су нагласили да све ово што важи за Јевреје важи и за Цигане. Немци су и њих прогањали. Једном сам видео овакав случај. Улицом је ишао Циганин средњих година, а њему у сусрет долазио је немачки официр. Циганину је из малог џепа од панталона висно ланчић од сата. То је Немцу привукло пажњу, па је одједном зауставио Циганина и затражио да му покаже сат. Кад је Циганин то послушно учинио, Немац је извадио пиштољ и као лудак почео да се дера на сред улице. Циганин је очекивао да ће га Немац сигурно убити јер му је пиштољ гурao под нас. Најзад, Немац се умирио, а дознао сам да Циганин није свој сат дотерао према немачком времену. Немац је у то посумњао па је зато и тражио да види сат и онда је већ постојећу мржњу хтео да искали на Циганину. Очигледно му је било стало да нађе повод.

Немачка бахатост често се сусретала. Иду улицом дрско, право на човека, како би га натерали да их обилази и да им се понизно клања. Али Србин као Србин понекад се очеше а понекад се тобож случајно узмува лево десно па гурне Немца и онда пардонира као да је све испало случајно или ненамерно. Долазило је и до сукоба, а Немци су захтевали кад они пролазе да им се свак има уклонити и скоро поклонити па су већ одмах у мају почев од 23. до 28. свакодневно објављивали упозорења и претили најстрашнијим казнама.

Немци су сматрали да је Београд заиста логор па су све одређивали на-

редбама. Једном су издали наредбу којом одређују које су радио-станице могу слушати и њих су чак именовали, а све друге је забрањено слушати. Наредивали су да се пријаве радио-апарати па су онда код неких искључили кратке таласе, јер се на њима слушао радио Лондон а причало се да ће такво блокирање извршити на свим радио апаратима.

У једној другој наредби су тумачили да се сва лица која су ма на који начин били у војној обавези сматрају заробљеницима и да су привремено на одсуству, што је значило да се сваког часа могу позвати са тога „одсуства“ и одвести куда они хоће. Свака наредба је истовремено била и наговештај да су Немци апсолутни господари, а уколико би се ма у чему показала непослушност, претили су смртним казнама.

После месец дана чинило ми се да у Београду има све више Немаца. Празне плацеве и пољане на којима се до јуче играло лопте на два гола сада су они закрчили моторизацијом. Било је ту, од мотоцикла до тешких тенкова, свега и свачега и све је обојено сивом бојом и украшено сликама шумских и прашумских животиња, што је ваљда значило ознаку јединице. На пољани код Црвеног Крста више пута сам их обазриво посматрао. Шофери и механичари су увек нешто пословали. Неки од њих свукли су се до пола и масно пресијавали на сунцу па ми се чинило да су намазани машинским уљем. Повремено је из те гомиле људи и челика допирало бректање мотора или би се заорио гласан смех. Слушао сам их како звижде као чобани око стада и увек једне те исте мелодије „Лили Марлен“, „Бел-ами“, некакав швапски марш или валцер.

Исте такве слике виђао сам и по школским дворштима, јер су већину школа претворили у касарне.

После неког времена одједном су кроз Београд свакодневно почеле да пролазе огромне колоне њихове војске. Најпре су ишли мотоцикли, камиони, па све тежа возила и оружја. Кад пролазе тенкови и тешки топови, калдрма се угиба и заглашујуће звони, севају

варнице кад челик љуто шкрипи а прозори на кућама се тресу. Таква једна колона бескрајно се отегла. Немачки саобраћајац регулише саобраћај и док колона прелази на пролазу се нагомилају пешаци, а многи стоје и гледају из страха и радозналости. Кад прође батаљон или пук, онда између двеју колоне настане размак па саобраћајац пропушта на једну и другу страну нас пешаке. Тако се то понављало из дана у дан. Понекад су ми такве колоне личиле на параду па сам мислио да Немци тиме хоће да нам покажу каква им је и колика ратна техника што је требало узети и као претњу. Падало је у очи да све те колоне одлазе према Дунаву и Сави а нико није знао куда и због чега иду на ту страну.

Заробљени град је живео тако првих дана, али се није мирио са судбином. Људи су поверљиво причали да ово неће тако остати. Причало се да ће Хитлер напасти Русију, а већина би то једва дочекала јер су многи били уверени да Русија располаже огромном снагом, довољном да уништи Хитлера, па би се тако и ми избавили из свега овога. Други су опет причали да ће Русија напасти Хитлера а и оваква причања имала су исти циљ, јер главно је да се некако Хитлеру дође главе. Једни су опет рачунали на Енглеску и Америку, а све ове жеље и слутње биле су плод мржње према Немцима. Мислим да нико није знао шта и како ће бити, али сви су желели да се ослободе ропства.

V. ĐURASINOVIC - KOSTIJA

Les fragments: Etat d'alerte strict, Fièvre de guerre, Ciel enflammé et Ville emprisonnée sont marqués par les dispositions personnelles que l'écrivain, en tant que soldat, ressentait à la veille de la guerre de 1941.

A la veille du 27 mars 1941, l'armée se trouvait à l'état d'alerte à cause des événements survenus après la signature par la Yougoslavie du Pacte tripartite. Le lendemain, lorsque des démonstrations d'une grande envergure se déroulaient, les troupes sous les armes se trouvaient également dans les rues de Belgrade. «Ce matin-là n'était pas comme tous les autres matins» dit l'auteur. Des rues secondaires débouchait un flot de monde portant des drapeaux nationaux et prolétariens qui provoquaient une émotion extraordinaire. Des pancartes surgirent parmi les drapeaux. Un vrai flot de monde avançait vers Slavija. Quelqu'un criait: «A bas Hitler!» La plupart des autres reprenaient en chœur: «Mieux vaut la guerre que le Pacte». L'auteur énumère ensuite d'autres slogans: «Nous voulons un gouvernement populaire», «A bas les traîtres!», «Mieux vaut mourir que d'être esclave», «Vive le Parti Communiste!», «Vive l'Union Soviétique», «Belgrade — Moscou, Belgrade — Moscou».

Puis l'auteur décrit le grand enthousiasme du peuple et de l'armée; des réunions et des meetings où les communistes prenaient paroles.

C'était la réponse de Belgrade à la politique du gouvernement yougoslave, la réponse à Hitler pour tout ce qui avait fait en Europe.

L'auteur décrit la fièvre de guerre à Belgrade qui se sentit après le 27 mars, les préparatifs militaires, les actes de ceux qui grâce à leurs fonctions étaient en mesure de

trouver des abris plus sûrs. La gare était pleine à craquer et les routes étaient embouteillées. Tout le monde se hâtait quelque part. Un règlement sur la discipline militaire fut publié le 3 avril. Le 4 avril l'on communiquait à tout le monde que: «Belgrade, Zagreb et Ljubljana étaient proclamées villes ouvertes et sans défense en cas de l'état de guerre.» L'on procédait à des derniers préparatifs qui devaient être suivis par le départ au front. Les casernes se vidaient.

Dans le fragment *Ciel enflammé* l'auteur décrit les premières bombes lancées sur Belgrade le 6 avril, les terribles attaques par les avions dits Stuka, des habitants qui quittaient la ville, la ville en feu qui la consumait, l'effroyable spectacle de l'abri démolé près «Karadjordjev park», des cadavres humains, des vitrines des magasins cassées, des marchandises dispersées dans la rue, des jets d'eau qui jaillissaient de la canalisation démolie, la mauvaise odeur qui venait de la canalisation, des fils électriques et des câbles téléphoniques cassés.

Dans la *Ville emprisonnée* il décrit la gare dévastée qu'il trouva en rentrant à Belgrade. «Le même jour je sentit que j'étais dans une ville emprisonnée». Les Allemands avaient prescrit le couvre-feu qu'on devait observer de 18 heures du soir à 6 heures du matin. Le ravitaillement en nourriture et combustible était très difficile. L'auteur expose ensuite les mesures draconiennes que l'occupant prenait contre les Juifs et les Tziganes en particulier, ainsi que contre la population de Belgrade. Il termine en décrivant de longues convois allemands qui se hâtaient vers le front de l'Est.